

УДК: 37(477)(092):37.016:821.161.2

NATIONAL-AESTHETIC IDEAS OF INTERPRETATION OF THE IMAGE OF THE HERO IN SCHOOL TEXTBOOKS ON UKRAINIAN LITERATURE 1991-1999**НАЦІОНАЛЬНО-ЕСТЕТИЧНІ ІДЕЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ОБРАЗУ ГЕРОЯ В ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ ІЗ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ 1991 – 1999 РР****Yovenko L.I. / Йовенко Л. І.***d.p.s., prof. / д.п.н., проф.*

ORCID: 0000-0003-1035-071X

*Ukrainian studies and their teaching methods**Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna, Sadova, 2. 20308**Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, вул. Садова, 28, 20308*

Анотація. У статті розглянуто тенденції інтерпретації образу героя в шкільних підручниках із української літератури 1991 – 1999 рр. для ширшого застосування в освітньому процесі концепції героя як прикладу для наслідування, засобу формування патріотизму, морально-етичних цінностей української нації. Встановлено, що з 90-х рр. ХХ ст. у процесі викладання української літератури акцент зміщено з ідеологічного на естетичне значення художнього твору, змінилися методичні підходи до викладання (українська школа почала позбавлятися сталих, багаторазово «перевиданих» навчальних книг радянського ідеологічного змісту). Надзвичайної вагомості набули проблеми формування національної самоідентифікації громадянина України, збереження історичної пам'яті молодого покоління, виховання любові до рідної землі, шанобливого ставлення до культурних надбань української нації. Констатовано, що підручники цієї доби вимагали нових підходів до їхньої побудови, які виявилися у поєднанні позитивного педагогічного досвіду попередніх років та модерних вимог до удосконалення освітнього процесу у справі формування громадянських та патріотичних чеснот юної особистості.

Ключові слова: герой, образ героя, підручник з української літератури, патріотизм, морально-етичні чесноти.

Вступ. Загроза національній безпеці, що кардинально посилює суспільно-політичні та соціально-економічні виклики в Україні, вимагає пошуку нових підходів щодо формування людини ХХІ ст. Бурхливі події сьогодення вимагають високоякісного використання об'єднуючого, ціннісного та виховного потенціалу освіти як провідного чинника розвитку гуманістичних, демократичних, патріотичних чеснот особистості.

Вивчення інтерпретацій образу героя в шкільних підручниках ХХ ст. є важливим джерелом розробки стратегії сучасної освітньої системи у справі формування героїко-патріотичних рис захисника незалежності України, переосмислення та пристосування до сучасних умов педагогічного досвіду попередніх років.

Митці слова, творчість яких розгорнулася у кінці ХІХ – початку ХХ ст., сформували образ національного героя, патріота, лицаря, борця за незалежність. У 1920–1990 рр. виник інший тип героя – трудівник, червоноармієць, особистість, що готова до самопожертви в ім'я радянських ідей.

Суспільно-політичні події минулого століття призвели й до змін у розумінні образу героя в педагогічній думці. Із 20-х рр. поволі зникла потреба в особистості, відданій українській національній ідеї, натомість творився ідеал «людини радянської», здатної працювати та віддати життя в ім'я Батьківщини. Досліджуваний період (1991–1999 рр.) позначився дегероїзацією суспільного життя та освітньо-літературного простору.

У працях українських педагогів розкрито часткові аспекти дослідження змісту та трактування образу героя. Цінними для вивчення образу героя в українській літературі стали ідеї вчених-педагогів, які розробляють актуальні питання напрямів виховання: національного (Р. Антонюк, В. Барановський, Г. Дежнюк, Л. Левицька, Й. Сележан, О. Сухомлинська, І. Хлистун, П. Щербань); громадянського, патріотичного (Л. Алімова, А. Афанасьєв, І. Бех, В. Кіндрат, В. Кремень, І. Кучинська, І. Охріменко, Ю. Руденко, Г. Суховершко); духовно-морального (В. Андрущенко, О. Балакірєва, М. Боришевський, В. Будак, В. Ворожбіт, Р. Зозуляк, І. Зязюн, К. Каліна, Р. Коровіна, Е. Помиткін, М. Прищак, Н. Ротченкова, В. Слінчук) та ін.

Головною метою статті є вивчення тенденцій інтерпретації образу героя в шкільних підручниках із української літератури 1991 – 1999 рр. для ширшого застосування в освітньому процесі концепції героя як прикладу для наслідування, засобу формування патріотизму, морально-етичних цінностей української нації.

Основний текст. У зв'язку з отриманням Україною незалежності (1991 р.) відбулися державні перетворення, що актуалізували національну ідею як підмурівок національно-патріотичного виховання української молоді. Зокрема, у «Національній доктрині розвитку освіти» визначено основні напрями державної освітньої політики (формування національної самоідентифікації молодого покоління, духовних національних та загальнолюдських цінностей, національного характеру тощо) [5].

Основоположним чинником в освітній сфері та підручникотворенні вперше з часів УНР стала національна ідея.

Ця доба означилася вилученням із шкільних програм з української літератури та підручників значної кількості художніх творів радянських письменників. Новий суспільно-політичний період актуалізував педагогічний потенціал мистецтва слова – високу естетику – у вихованні підростаючого покоління українців. Настав час для реалізації змістовного морально-виховного і художньо-естетичного впливу української літератури через покращення суті шкільного підручника як засобу формування духовних чеснот молодого покоління, національної самосвідомості тощо.

Встановлено, що з 90-х рр. ХХ ст. у процесі викладання української літератури акцент зміщено з ідеологічного на естетичне значення художнього твору, змінилися методичні підходи до викладання (українська школа почала позбавлятися сталих, багаторазово «перевидаваних» навчальних книг радянського ідеологічного змісту). Надзвичайної вагомості набули проблеми формування національної самоідентифікації громадянина України, збереження історичної пам'яті молодого покоління, виховання любові до рідної землі, шанобливого ставлення до культурних надбань української нації.

Констатовано, що зміни відбулися у незначній кількості підручників, переважна більшість критичних статей у навчальних книгах останнього десятиліття ХХ ст. залишилася радянського періоду. Наприклад, підручник «Українська література» (6 кл.) до 1997 р. перевидавався 22 рази [2], навчальна книга «Українська література» для 11 класу (1995 р.) – 10 разів [6]. Виняток становили підручники, упорядниками яких були Б. Степанишин («Українська література», підручник для 9 класу, 1993 р.) [8], П. Хропко («Українська література» підручник для 10 класу, 1995 р.) [9], О. Бандура та Н. Волошина («Українська література», підручник для 8 класу, 1997 р.) [3].

У навчальних книгах 1991 – 1999 рр. народні думи та історичні пісні представлено як коротку довідку про народних героїв. Незважаючи на те, що презентований у підручниках для 5 – 6 класів матеріал адаптовано до вікового розвитку школярів, дещо знівельовано роль історичних пісень та дум у духовному житті українського народу, недостатньо розкрито історичний контекст творів, їх глибинний зміст та символіку [1; 2].

Означені підручники містять критичні матеріали аналогічні до статей 1960–1970 рр., однак, в навчальній книзі 1991 р. наявне додаткове завдання – висловити власну думку про народних та написати твір про їхню роль у визвольних змаганнях української нації.

«Українська література. Підручник для 8 класу» (1997 р.) розділ «Усна народна творчість» включає критичні матеріали про стрілецькі та ліричні пісні, історичну довідку про виникнення цих фольклорних жанрів, національні змагання початку 1918–1920 рр., а також потужну культурно-просвітницьку роботу, яку реалізовували січові стрільці: «Створювали вони курси української мови, театральні гуртки, читальні. Серед легіонерів було чимало воїнів з вищою освітою й студентів, а також художників, учених, письменників, артистів» [8].

Відзначаємо, що розділ «Січові пісні» у підручниках з української літератури означеного періоду з'явилися вперше, повідомляючи достовірну інформацію про народних героїв, образи яких було спотворено за радянських часів. Завдання до розділу сприяють усвідомленню образу героя-січовика та його ролі в утвердженні української державності, непохитної віри в національне відродження.

Критична стаття, присвячена ліричним пісням, акцентує увагу на споконвічних рисах української ментальності: прагнення справедливості суспільного ладу, волі, доброзичливість, щирість, дружність, працьовитість, непримиренне ставлення до несправедливості, пригнічення в громадському й родинному побуті. Позитивний герой пісень означеного жанру – людина працьовита, справедлива, гуманна, щира, принципова, непримиренна до зла в усіх виявах, яка сміливо його викриває й засуджує, сповнена рішучості боротися з ним, і, водночас, сердечна, з глибокою повагою і приязню ставиться до людей. Поряд із цим осуджено визискувачів, грабіжників, аморальних людей. Автори критичної статті підкреслюють, що образ-персонаж створюється в літературній ліриці через розкриття його внутрішнього світу – почуттів, переживань, настроїв, роздумів, а показу життєвих обставин, що їх викликали, приділено значно менше уваги [3, с. 19].

В історичній довідці про літописи подано інформацію про найважливіші події політичного й громадського життя держави, героїчне минуле України-Русі, відомості про яке бралися з народних переказів, пісень, легенд тощо. Автори навчальної книги перелічують найвідоміші літописи тих часів – «Повчання...» Володимира Мономаха, «Повість минулих літ» Нестора, Лаврентіївський, Іпатіївський, Сильвестрівський літописи, детально проаналізовано літописну повість про похід Ігоря Святославича на половців у 1185 році. Підручник пропонує читачеві короткий зміст твору. Завдання до розділу спрямовані на формування у свідомості учнів образу воїна-героя, відважного, вірного присязі, князю. Окрім цього презентовано образ князя, відданого рідній землі, народу, військовій дружині [3, с. 27].

У підручнику Б. Степанишина (1995 р.) образи «Слова про похід Ігорів» найприкметнішої риси руських князів розкрито так: «в Ігоря – хоробрість, у Святослава – мудрість, у Ярославни – вірність і т.д.». Ці прикмети пояснено у контексті обставин: «воїна – у битві, політика – у промові, жінки – в очікуванні повернення коханого» [8, с. 27].

Князя Ігоря схарактеризовано як високопатріотичну особистість, яка ладна віддати власне життя за Батьківщину, вольового, чесного, відкритого, гордого і відважного лицара, що зневажає смерть. Його виняткова мужність та рішучість підкреслено не лише поведінкою в бою, а й нехтуванням віщуваннями, що мали загрозливий зміст. Водночас, князь засуджується за недалекоглядність, славолюбство, необачність, нездатність тверезо оцінювати ситуацію, запальний і нестримний характер [8, с. 28–29].

Святослав постає видатний державний діяч, справжній патріот і шляхетна людина, як «підкувальник про долю рідної землі», творець ідеї єднання Руських земель, забезпечення її могутності і непереможності, мудрий, справедливий і хоробрий правитель [8, с. 29–30].

Б. Степанишин, аналізуючи козацькі літописи, акцентує увагу на «Літописі Самовидця», «Літописі Григорія Грабянки», «Літописі Самійла Величка», «Історії Русів», підкреслює їхню патріотичну спрямованість, заклик дбати про загальнонародні інтереси. Літературознавець підкреслює, що окреслені літописи становили джерельну основу творів видатних українських митців слова – Б. Грінченка, О. Довженка, П. Куліша, Т. Шевченка, А. Шияна, Д. Яворницького [8, с. 57–60].

Четверте запитання до розділу, спрямоване на національно-патріотичне виховання учнівської молоді: «У чому полягає літературне, історикознавче і виховне значення козацьких літописів? Героїка Хмельниччини в цих творах».

У підручнику О. Бандури та Н. Волошиної з української літератури для 8 класу (1997 р.) відповідно до традиційної періодизації розглянуто спадщину Т. Шевченка. Розділ, присвячений ранньому періоду творчості митця, називається «Туга за козацькою вольницею». Автори навчальної книги підкреслюють, що вся творчість Великого Кобзаря позначена глибокою зацікавленістю історією України, захопленням козацькими подвигами, сподіваннями на звільнення з кріпацької неволі та здобуття Україною незалежності. На їхню думку, сюжет поеми «Гайдамаки» був зумовлений

чотирикратним гнітом – політичним, економічним, національним, релігійним [3, с. 208].

Центральним образом поеми визначається повсталий народ як образ волі й духовної могутності, а учасники гайдамацького повстання розглядаються як народні герої. У критичній статті підкреслено провідні риси повсталих: відданість народні справі, силу й хоробрість, віру у світле майбутнє, люту ненависть до поневолювачів і, водночас, людяність, мужність, гумор [3, с. 212–213]. Істотним новаторством Т. Шевченка визначається те, що за словами німецького критика (прізвище не зазначено), на відміну від західноєвропейської літератури, герої якої являли собою ідеалізовані постаті приречених однаків, «головним героєм «Гайдамаків» став безсмертний і непереможний народ» [3, с. 213].

Обрах Яреми у підручнику є прикладом основних рис українців: любові до праці, доброти, ніжності, чуйності, гострого відчуття несправедливості та прагнення допомогти ближньому, підкреслено ліричність образу закоханого юнака та його обраниці, зацентровано увагу на хоробрості, прагненні волі, подекуди жорстокості, непримиренності, готовності відстоювати не особисті, а національні інтереси; зроблено висновок, що основа образу – соціально-національна [3, с. 215].

Висновки. Таким чином, значний внесок у справу вдосконалення підручників з української літератури для основної та старшої школи наприкінці ХХ ст. здійснили О. Бандура, Н. Волошина, Б. Степанишин, що підготували оновлену інтерпретацію до вивчення творів, в основу яких покладено національну ідею як джерело національно-патріотичного виховання української молоді. У них збільшено частку уваги аналізу образів головних героїв, які трактуються з позицій новітніх надбань літературознавства, позбавленого ідеологічного комуністичного забарвлення.

На відміну від ідеологічних тенденцій інтерпретації образу героя радянської доби, в означений період література як шкільний навчальний предмет стає засобом виховання національної свідомості, національної самоідентифікації тощо. Підручники цієї доби вимагали нових підходів до їхньої побудови, які виявилися у поєднанні позитивного педагогічного досвіду попередніх років та модерних вимог до удосконалення освітнього процесу у справі формування громадянських та патріотичних чеснот юної особистості.

Проведене дослідження не претендує на вичерпність вивчення проблеми. Подальшої розробки потребують шляхи вдосконалення змісту сучасних підручників з української літератури із урахуванням конструктивних історичних надбань.

Література:

1. Бандура О. М. Українська література: підручник для 6 класу 19-е вид., перероб. і доп. – Київ: Радянська школа, 1991. – 240 с.
2. Бандура О. М., Кучеренко Є. М. Українська література: підручник для 6 класу. – Київ: Освіта, 1997. – 256 с.
3. Бандура О., Волошина Н. Українська література: підручник для 8 класу.

– Київ: Освіта, 1997. – 384 с.

4. Буряк Б. Художній ідеал і характер. – Київ: Дніпро, 1967. – 327 с.

5. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті. – Київ: Освіта, 2002. – 24 с.

6. Непорожній О., Семенчук І. Українська література: підручник для 11 класу середньої школи. – Київ: Освіта, 1995. – 544 с.

7. Степанишин Б. Українська література: підручник для 9 класу. – Київ: Освіта, 1993. – 336 с.

8. Степанишин Б. Українська література: підручник для 9 класу. – Київ: Освіта, 1995. – 383 с.

9. Хропко П. Українська література: підручник для 10 класу. – Київ: Освіта, 1995. – 416 с.

Annotation. *The article examines the tendencies of the interpretation of the image of the hero in school textbooks on Ukrainian literature from 1991 to 1999 for a wider application in the educational process of the concept of the hero as an example for imitation, a means of forming patriotism, moral and ethical values of the Ukrainian nation. It was established that since the 90s of the XX century. in the process of teaching Ukrainian literature, the emphasis was shifted from the ideological to the aesthetic value of the work of art, methodological approaches to teaching changed (the Ukrainian school began to get rid of permanent, repeatedly "reprinted" textbooks of Soviet ideological content). The problems of forming the national self-identification of a citizen of Ukraine, preserving the historical memory of the younger generation, fostering love for the native land, and a respectful attitude towards the cultural heritage of the Ukrainian nation have gained extreme importance. It was established that the textbooks of this era required new approaches to their construction, which were manifested in a combination of positive pedagogical experience of previous years and modern requirements for the improvement of the educational process in the matter of the formation of civic and patriotic virtues of a young personality.*

Key words: *hero, image of a hero, textbook on Ukrainian literature, patriotism, moral and ethical virtues.*

Статья отправлена: 30.01.2023 г.

© Йовенко Л.І.